

Öz

XVIII. yüzyıl Fransız aydınlanmacı düşünürlerinden Montesquieu, 1748'de yayınlanan "Kanunların Ruhu" adlı eserinde insanların davranış ve ilişkilerini düzenleyen yasalardan önce bunu hazırlayan bir düşünce oluşumunun gerekliliğinden söz eder. Türkiye'de ilk kez XIX. yüzyılda ortaya çıkan modern anlamda korumacılık anlayışı ve uğraşı ile bunun yasal çerçevesini oluşturan düzenlemelerin de oldukça uzun bir düşünsel birikim sonucunda biçimlendikleri görülür. Türkiye'de modern korumacılık düşüncesi ve bu alanda ilk girişimler Tanzimat Dönemi'nde XIX. yüzyıl ortalarında ortaya çıkacaktır.

Sit kavramının 1973 yılında ilk kez yasal bir metinde yer almasının ardından koruma ve sit kavramlarının olumlu ya da olumsuz anlam ve çağrışımlarla artık her şekilde kamuoyu bilgisi dahilinde yer aldığı söylenebilir. Doğal ve kültürel mirasın korunması konusunda Türkiye ve dünyada da katedilmiş olan onca mesafe ardından bazı temel sorunların hala güncelliğini ve kritik önemlerini koruduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu açıdan koruma alanında temel değerlere bir geri dönüşten söz edilebilir. Bu temel soru ve sorunlardan herhalde en başta geleni korumanın varlık nedeniyle ilgili olanıdır. "Neden koruyoruz?" Yeterince tartışılmış, irdelenmiş ve bir çok uygun cevap bulunarak çoktan geride bırakılmış, aşılmış ve gündemden düşmüş görünen bu soru aslında korumayla ilgili tavır, hareket ve kararlarımızın başlangıç noktasında adeta bir anıt gibi hala bütün görkemiyle yükselmektedir. Korumacılığın esasen bilginin korunması olduğu kadar bir tarih inşa çabası olduğu da unutulmamalıdır.

Abstract

In his book of "The Spirit of the Laws" of 1748, XVIIIth century French Enlightenment philosopher Montesquieu, indicates that the necessity of existence of an idea behind laws which rules and composes human behaviours and relations among humans. The modern understanding of engagement of heritage conservation and related legal framework which first emerged in Turkey in the XIXth century were also based upon a previous intellectual accumulation. In Turkey, modern thinking of heritage conservation and early efforts in this field first appeared in the mid of XIXth century during the period of Reformation (Tanzimat).

Since concept of heritage protection site is first mentioned in a legal text in Turkey in 1973, it looks that, heritage conservation and sites for protection became almost familiar in public opinion with all of its negative or positive connotations. After all efforts and accomplishments in the field of conservation and preservation of natural and cultural heritages, some fundamental problems still remain topical and keep its critical importance. Therefore in a sense "a back to the basics" can be pronounced in heritage conservation. Probably, "raison d'etre" (reason of being) of heritage preservation is the first of these problems

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e Türkiye'de Taşınmaz Kültür Mirası ve Koruma Düşüncesi

 Mehmet Rifat Akbulut

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

Başvuru tarihi/Received: 05.04.2019, Kabul tarihi/Final Acceptance: 02.01.2020

Giriş

XVIII. yüzyıl Fransız aydınlanmacı düşünürlerinden Montesquieu, 1748'de yayınlanan "Kanunların Ruhu" (*L'Esprit des Lois*) adlı eserinde canlı ya da cansız tüm varoluş biçimlerinin mutlaka davranış ve eylemlerine hakim olan yasaların varlığından söz eder ve insanların davranış ve ilişkilerini düzenleyen yasalardan önce bunu hazırlayan bir düşünce oluşumu ve gelişiminin olması gerektiğini belirtir.

Düşünce tarihi en az olayların ve olguların tarihi kadar önemlidir. Türkiye'de kültürel miras anlayışının gelişimi ve koruma uygulamaları konusunda dikkate değer bir düşünsel birikim ve yazın bulunmaktadır. Türkiye'de kültürel miras değerlerinin korunmasıyla ilgili kimi zaman birbirleriyle çelişen bilgi ve ifadelerin de yer aldığı yine de nicelik ve nitelik açısından dikkate değer yazın içinde kültürel mirasın korunmasıyla ilgili kurumsal yapı ve yasal mevzuatın gelişimi (Madran, 1996, 2002; Özgödemir, 2005; Kejanlı, 2007) ile koruma uygulamaları ve sorunları (Madran, Özgönül, 2005; Durukan, 2004) görece daha çok irdelenmiş, ilgi çekmiştir. Buna karşılık bu çalışma sözü geçen oldukça zengin birikim içinde görece daha az ele alınmış ve incelenmiş olan korumanın düşünsel arka planı ve bu alandaki entelektüel gelişim üzerine yoğunlaşacaktır.

Bu çalışmanın temel vurgusu da Türkiye'nin doğal ve kültürel miras alanındaki geçmişinin bir anlatısı ya da hesaplaşmasını yapmak yerine bu alandaki düşünsel birikimin gelişimine bir bakış oluşturmaktır. Kültür mirası ve bunun korunması çeşitli alanlar ve disiplinlerle ilişkili bir konudur. Tarih, sanat tarihi, arkeoloji, mimarlık, şehircilik, müzecilik bunlar arasında ilk akla gelenlerdendir. Burada da konu sadece belirli bir alan ya da disiplin çerçevesinde ele alınmaktan kaçınılmış, bu yöndeki önemli görülen uygulamalara da atıfta bulunularak kültür mirası ve koruma düşüncesinin Türkiye'deki evrimsel gelişim süreci incelenmiştir. Türkiye'de ilk kez XIX. yüzyılda ortaya çıkan modern anlamda korumacılık anlayışı ve uğraşı ile bunun yasal çerçevesini oluşturan düzenlemelerin de oldukça uzun bir düşünsel birikim sonucunda biçimlendikleri görülür. Türkiye'de modern korumacılık düşüncesi ve bu alanda ilk girişimler Tanzimat Dönemi modernleşme çabaları içinde XIX. yüzyıl ortalarında ortaya çıkacaktır. Türkiye'de modern korumacılık anlayışının öncülleri kent planlaması ve imar mevzuatından, devlet yönetimindeki modernleşme çabaları, ilk modern yerel yönetim örgütlenmeleri ve eski eserlerle ilgili düzenlemelere kadar değişik alanlardaki gelişmelerle ilişkilendirilebilir. Bu

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

and questions. "Why to conserve?" This fundamental question which looks overrun, vanished from the agenda and left behind with a number of appropriate answers through sufficient debates and examinations still magnificently stands as a monument.

Always it should be keep in mind that preservation and conservation of heritages is an effort to preserve knowledge but an endeavour of history making also.

Anahtar Kelimeler: Koruma, kültürel miras, kültürel tarih, Osmanlı İmparatorluğu, Türkiye Cumhuriyeti

Keywords: Conservation, cultural heritage, cultural history, Ottoman Empire, Republic of Turkey

inceleme kapsamında ise, kültürel miras ve korumaya daha yakın ve ilişkili olduğundan "eski eser" kavramı temelli bir gelişme çizgisine sadık kalınacaktır.

Bir genelleme yapmak gerekirse, Türkiye'de doğal ve kültürel mirasın korunması, korumadan yana olan akademik ve meslek çevreleri için varlık nedeni tartışılmaz mutlak uyulması gereken bir bilimsel doğru olarak görülürken, korumacı anlayış ve yaklaşımların benimsenmediği bir kısım kamuoyu ve kimi siyasi ve idari karar verici ve uygulayıcılar açısından da hayatın olağan akışına aykırı bir davranış ve gelişmeci(!) uygulamalar için bir engel olarak görülmüştür. Türkiye'de doğal ve kültürel miras değerleriyle ilgili yasal mevzuatta kullanılan "korunması gerekli" ifadesi bile tek başına korumanın mutlak bir gereklilik olduğu yönündeki genel akademik ve mesleki görüşün güçlü bir yansıması olarak görülebilir. Ancak korumayla ilgili bu zıt anlayış ve yaklaşımların yaşamın akışı içinde oldukça sık karşılaşmalarına karşın, birbirlerini anlamak için pek az çaba sarfetmiş olduklarını söylemek abartılı olmayacaktır.

Koruma ve sit kavramlarının olumlu ya da olumsuz anlam ve çağrışımlarla 1973'de 1710 sayılı yasa ile ilk kez bir yasal metinde yer almasından onlarca yıl sonra artık her şekilde kamuoyu bilgisi dahilinde yer aldığı söylenebilir. İki yıl kadar önce bir arkeolojik sit alanına ilişkin koruma amaçlı imar planı halk toplantısında sit kararı ve koruma amaçlı faaliyetleri destekleyenler arasında salondan bazıları itiraz ediyordu: "Sit alanı kaldırılсын, kazılar durdurulsun, planlar iptal edilsin". Şüphesiz benzer örnekler çoğaltılabilir. Hatta bu örneklerin sadece ülkemize özgü olmadığı "koruma" konusunda gelişmiş olduğu kabul edilen kimi toplum ve ülkelerde de benzerlerine rastlanabileceği en azından konu uzmanlarının yabancı olmadıkları bir gerçektir.

Korumanın genelde sivil toplum inisiyatifine bırakıldığı İskoçya'da, küçük bir kentte sit alanı olan kent merkezinde tescilli bir yapıda yer alan ve yakında aynı yerde yeni hizmet binasının duyurusunu yapan bankanın bunu nasıl yapabildiğini sorduğum

imar müdürü adeta umursamaz bir tavırla bankanın imkanı olduğu ve bunu rahatlıkla yapabileceğini söylemişti. Doğrusu bu cevap üzerine, bize özgü olduğunu düşünüp, üzüldüğüm özellikle korumacılıkla ilgili geniş yorumlu yaklaşım ve kural ihlallerinin bir anlamda evrenselliğini görüp içimden sevinmiştim.

Doğal ve kültürel mirasın korunması konusunda Türkiye ve dünyada da katedilmiş olan onca mesafe ardından bazı temel sorunların hala güncelliğini ve kritik önemlerini koruduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu açıdan koruma alanında temel değerlere bir geri dönüşten de söz edilebilir. Bu temel soru ve sorunlardan herhalde en başta geleni korumanın nedeni ile ilgili olanıdır. "Neden koruyoruz?" Yeterince tartışılmış, irdelenmiş ve bir çok uygun cevap bulunarak çoktan geride bırakılmış, aşılmış ve gündemden düşmüş görünen bu soru aslında korumayla ilgili tavır, hareket ve kararlarımızın başlangıç noktasında adeta bir anıt gibi hala bütün görkemiyle yükselmektedir.

Neden Koruyoruz?

Geçmiş kayda geçirildiği zaman anlam kazanır ve tarihe dönüşür. Doğal ve kültürel mirasın korunması özellikle de kültürel mirasın korunması ki, -burada kısaca "koruma" ve "korumacılık" olarak söz edilecektir- temelde geçmiş-bugün-gelecek şeklinde bütüncül bir zaman algısı ile geçmişten geleceğe uzanan doğrusal bir tarih algısı gerektirdiği açıktır. Korumacılığın da aynı zamanda bir tarih inşa çabası olduğu da unutulmamalıdır. Fransız düşünür Foucault'nun doğrudan Alman düşünür Nietzsche'den alarak, anahtar kavramlardan birisi olarak kullandığı 'soykütük' kavramı ve "soykütüksel çözümleme"ye göre, tarihsel bilginin, yaşanan zamanda yani 'tarihsel şimdide' işe yaraması için geçmişin küllerine doğru derinlemesine incelenmelidir (Urhan 2007).

İnsanların varoluşlarıyla oldukça eş zamanlı olarak bilgi ve tecrübelerini biriktirme, bunu topluluklar olarak gelecek kuşaklara aktarma çabası içinde oldukları, dolayısıyla bilgiyi korumaya çalıştıklarından söz edebiliriz. Henüz avcılık-toplayıcı

cılık döneminde bile, insanların mağara ya da kayalara yaptıkları resimlerin, Cilalı Taş Devri'ne tarihlenen Çatalhöyük duvar resimlerinin ya da ilk kez Paleolitik Çağ mezarlarında görülen doğa nesnelere ve sanat yapıtlarının bir araya getirilmesinin (Uçankuş 2000, 194) başka muhtemel işlevler yanı sıra aynı zamanda yaşam, deneyim ve bilgilerini kayda geçirerek korumaya çalışma çabaları değil midir?

Şüphesiz yazının bulunuşu insanlığın yaşadıklarını, bilgi ve tecrübelerini kayda geçirerek, geçmişini tarihe dönüştürme çabasında ileri doğru atılmış büyük bir adım ve olanak olmuştur. Nitekim artık bugün de hala çözmeye çalıştığımız belirsizlikler içinde, muğlak bir geçmiş yerini kayda geçirilmiş somut bir tarihe bırakmıştır. Yazının kullanımının yaygınlaşması sadece insanlararası iletişimi değil, zamanı da kaydedilen, bilinen bir geçmişe dönüştürür. Doğu Akdeniz çevresi, Anadolu ve Mezopotamya'da ilk yazılı belge arşivlerinin ortaya çıkışı bir anlamda geçmişini de saklama, biriktirme ve koruma kaygısının vücut bulmuş hali değil midir? Öte yandan, İlkçağ'da Akdeniz dünyası, Anadolu, Mısır, Mezopotamya ve batı Asya'da değişik nedenlerle, değerli kabul edilen nesnelere yine tapınak, mezar veya saraylar gibi özel anlamı olan mekanlarda toplandıkları böylece, bilginin ve zamanın olduğu kadar nesnelere de biriktirildiği bilinmektedir. Bir araya getirilmiş olsa da bugünkü anlamda koleksiyon olarak tanımlanması mümkün gözükmeyen bu nesnelere yığın, inançla ilgili anlam ve işlevleri yanı sıra zafer ve siyasi erkin de güç sembolü işlevi de görüyordu. Antik dünyada yöneticiler ve varlıklı kesim içinde sanat eserlerine ve bu arada "eski" özelliği kazanmış eserlere karşı belirli bir ilgiden ve Örneğin Roma İmparatoru Hadrianus gibi kimi örneklerde karşımıza çıkan bireysel koleksiyonlardan söz edilebilir. Ancak bu dönem için ne ölçüde bilinçli bir koleksiyon ve korumacılık olduğu da oldukça belirsizdir. İyi bilinen genel tarih anlatımı içinde Rönesans'da Antik dönem ve eserlerine duyulan ilginin, giderek en önemli örneği, sonradan ünlü British Museum'a dönüşecek olan Lord

Elgin'in koleksiyonunda karşımıza çıkan daha bilinçli biriktirme ve koruma çabalarının da yolunu açtığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Doğanın kendi süreci içinde yok olması kaçınılmaz bir nesneyi var etmeye, korumaya çalışmanın amacı ne olabilir? Bu nesnenin taşıdığı özel bir değer ya da anlam mıdır? Tarihe ilişkin bir anlam mıdır? Estetik ya da bilimsel bir değer midir? Ya da geçmişe ilişkin bir özlem ve anılar için referans mı oluşturmaktadır? Bu seçenekler çoğaltılabilir ve burada belirtilen ya da belirtilmeyen her nedenin bir varlığın miras değeri anlamı kazanmasında ve korunmasında önemi ve etkisi olabilir. Ancak, koruma için tüm bunlardan daha güçlü ve geçerli bir neden ise bilgidir. Her nesne kendi varoluşunda doğal olarak kendisine ilişkin bilgileri de içerir ve bu bilgileri taşır. Bu anlamda nesnenin korunması nesneye ilişkin bilginin de korunması demektir. Bir nesneye ilişkin çeşitli belgeler şeklindeki kayıt ya da kopyalar hiçbir zaman nesneye ait bilgiyi bütünlüğü içinde eksiksiz olarak taşımayacaktır. Şu halde miras değerlerinin korunmasının öznesi, nesnesi, temel varlık nedeni amacı bilginin korunmasıdır. Öte yandan, doğal ve kültürel bir miras değeri yok olduğunda yeniden üretimi ve zararın telafisi mümkün olamayacağından "doğal ve kültürel değerlerin korunması" bir gereklilik olarak kabul edilmelidir (Bademli 2006). Korunması gerekli miras ya da nesneye ilişkin tarihsellik, estetik, kimlik v.b. atfedilen tüm anlam ve değerler de aslında nesnenin taşıdığı bilginin farklı yüzleri ve yansımaları değil midir?

Koruma aynı zamanda değerli, daha değerli ya da değersiz olarak kabul edilenler arasında bir takım önkoşullar ve kabullerle biçimlenmiş bir seçicilik ve tercihtir. Değerli ya da değersiz olanı belirlemek ve ayırt etmenin çoğu kez bu konuda karar vericilerin evrensel ya da bilimsel olduğu kabul edilen ve varsayılan kişisel bilgi görgü, eğilim, zevk, anlayış ve bir dizi kişisel birikim ve tercihleriyle biçimlenen subjektif bir süreç olduğu unutulmamalıdır. Koruma uygulamalarında farklı nitelik, zaman ve kültürlere

ait doğal ve kültürel miras değerlerinin çakıştığı durumlarda neyin daha değerli ve önemli olduğu hemen her zaman tartışmalı ve kimi zaman çelişkili bir tercih sorunu olmuştur. Örneğin, Türkiye'de oldukça yaygın karşılaşılan bir durum olarak aynı coğrafyayı antik bir şehirle paylaşan bir köyde neyin değerli ve korunması gerektiği ve nelerin gözardı edilebileceğiyle ilgili tartışma aynı zamanda "neden koruyoruz?" sorusuna da bir çok yeni soruyla oldukça dikkat çekici bir açılım ve sunmaktadır: "Mimarlık ve sanat tarihi açısından neyin önemi vardır? Orijinal özün oranı nedir? Ve bundan yola çıkarak anıt değeri nedir? Ve nihayet, korunmaya değer olan nedir? Bundan dolayı hangi zorunluluklar ortaya çıkmaktadır? Sadece tek başına bir antik tapınak mı korunmaya değerdir yoksa tapınağın kentle tüm yapısal bağlantısı da korunmalı mıdır? Ya da göçebe yaşamdan yerleşik yaşam biçimine geçişi temsil eden, yerleşim tarihi için önemli durumdaki eski Türk evi de bu statüde midir? Gelecekteki gelişimi engellemeden, hangi aşamaya kadar koruma talepleri tanımlanabilir? Bu bağlamda bir antik kenti tahrip etmeden burada yaşamaya Nasıl devam edilebilir?... Bir eski eser niteliğindeki varlığın orjinal özü eğer tahribat veya yıkım nedeniyle kaybolursa eski eserler de tehlikeye girer veya yok olur. Bu nedenle buradaki esas korunması gereken mevcudun tanımlanması ve değerinin belirlenmesi, bunu esas alarak korumaya yönelik planların geliştirilmesidir." (Distelrath, 2011). Bu ifadelerde de belirtildiği gibi kültürel mirasın korunması iki temel soru ve sorun alanı çevresinde biçimlenmektedir: Korunacak değer nedir ve nasıl korunmalıdır?

Türkiye'de Kültür Mirası ve Korumanın Dönemleri

Türkiye'de kültür mirası ve kültür mirasının korunmasına yönelik anlayış ve mevzuat çeşitli dönemler halinde ele alınabilir, irdelenebilir. Devletin yönetim yapısındaki keskin farklılıklar nedeniyle Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinin birbirlerinden farklılaştıkları açıktır. Türkiye'nin yakın tarihine ilişkin oldukça yaygın başvurulan en kolay ayırımlardan biri Osmanlı ve

Cumhuriyet yönetimlerinin ayrı tarihsel dönemler olarak kabul edilmesidir. Şüphesiz bu yaklaşım Osmanlı ile Cumhuriyet yönetim ve devlet yapısı arasındaki her çok farklılık göz önüne alındığında yanlış değildir. Bununla birlikte her iki dönem arasında çeşitli politika ve uygulamalar açısından önemli süreklilikler olduğu da unutulmamalıdır. Cumhuriyet dönemi de kendi içinde farklı dönemler halinde ele alınabilir. Bunun için yararlanılan en genel kabul görmüş dönemleme Cumhuriyet'in ilanından çok partili siyasi hayata kadar olduğu kabul edilen "Erken Cumhuriyet Dönemi"dir. Bunu izleyen, 1980'de sona erdiği varsayılan ve değişik şekillerde tanımlanan dönem ile 1980 sonrası Türkiye'nin dünya sistemiyle hızlı bütünleşme sürecine girdiği dönem. Yukarıda belirtilen dönemlemelerle mutlak uyum aranmaksızın Türkiye'de kültür mirası anlayışı ve kültürel mirasın korunmasına yönelik yasal mevzuatın da gelişmeci bir bakış açısıyla başlıca üç dönem halinde ele alınması, yasalar ve mevzuatın gelişim süreci içinde oldukça uygun gözükmektedir. Dönemlere ayırma bu çalışmanın temel uğraşı olmamakla birlikte bu çalışmada aşağıda açıklanan şekilde bir dönemleme benimsenmiştir. Bu dönemler şu şekilde tanımlanmıştır:

- Erken dönem: Kültür mirası kavramı ve korunmasıyla ilgili modernleşmeci yönetici kesimde İlk farkındalıkların ve önlemlerin ortaya çıkışı.
- Gelişme dönemi: Kültür mirası kavramı ve korunmasıyla ilgili ortak bir akademik fikir birliği ve anlayışının gelişmesi ve bu yönde kamuoyunun bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesi çalışmaları.
- Olgunlaşma dönemi: Akademik çevre ve bürokraside dünyadaki güncel gelişmeleri izleyen ve bunlarla uyumlu kapsamlı bir evrensel kültür mirası ve korunması anlayışının benimsenmesi ve uzmanlaşmış bir bürokrasinin biçimlenmesi.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda ortaya çıkan ilk nizamnameler kültürel miras bilinci ve korunmasının erken

dönemi olarak nitelenebilir. Bu dönem konuyla ilgili ilk farkındalıkların ortaya çıktığı ve girişimlerin gündeme geldiği, henüz belirgin, yeterli bir bilgi birikimi ve duyarlılığının olmadığı, bir anlamda kültürel miras anlayışı ve korumasının da kuluçka dönemidir. Ancak, cılız da olsa Osmanlı birikimi, deneyim, hata, eksiklik ve ihtiyaçlarıyla Cumhuriyet döneminde daha geniş kapsamlı, ayrıntılı, kuramsal ve kültürel altyapı açısından olgunlaşmış ve evrensel nitelikte bir kültür mirası kavramı ve koruma uygulamalarının yolunu açacaktır. Koruma uygulamalarının giderek iktisadi fayda temelinde etkinlik ve ağırlık kazanması ile yeni bir tarihçilik anlayışının da ortaya çıktığı 1980 sonrası dönem genel olarak bu çalışmanın sınırları dışında kaldığı gibi, bu son dönemle ilgili herhangi bir tanımlama çabası da kaçınılmıştır. Burada, Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi'ni kapsayan ilk iki dönem, diğer bir deyişle, "erken dönem" ve "gelişme dönemi" daha vurgulu şekilde ele alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Kültür Mirası Düşüncesinin Gelişimi ve Koruma

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat öncesi dönemde de geniş bir yorumla "korumacılık" olarak görülebilecek bir anlayıştan söz edilebilir. Özellikle 19. yüzyıl öncesi klasik Osmanlı düzeninde onarım ve koruma nedenleri arasında, dinsel değerler, gelenekler, yapıların kullanım ve ekonomik değerleri ve hizmetlerin devamlılığının sağlanması kaygısı başlıca nedenlerdir (Madran, 1996, 60). Vakıflar eliyle eski yapıların bakımı, onarımı, restorasyonu da bu çerçevede değerlendirilebilir. Ancak bu tür faaliyetleri günümüzün kültürel mirasın korunması anlayışıyla ilişkilendirerek bir koruma çabası olarak görmek oldukça zorlama bir yorumdur. Zira, bu tür faaliyetlerin belirli bir kullanım ve yarar değerine göre yapıldığı açıktır. Diğer bir deyişle buradaki "koruma" anlayışının kullanımı devam eden ya da kullanımından yarar sağlanacağı öngörülen yapılara özgü seçmecici bir uygulama olduğudur. Unutulmalıdır ki, çağdaş kültürel mirası koruma anlayışında miras değerinden fayda elde etmeye yönelik yararcı bir yaklaşım mut-

laka gerekli ve tek başına geçerli değildir. Bir kültürel miras herhangi bir kullanım ya da fayda değerine sahip olmasa da sadece kendi öz niteliklerinden dolayı korunmayı ve gelecek kuşaklara aktarılmayı hak edebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat ile başlayan modernleşme çabaları içinde daha seçici ve giderek bilimsel bir koruma anlayışının da ortaya çıkması şaşırtıcı olmayacaktır. Daha 1840 gibi erken sayılabilecek bir tarihte vilayetlerdeki eski eserlerin tespit ve tasnif edilerek, kıymetlilerin İstanbul'a yollanmasını emreden genelge kültür mirasına ilişkin ilk envanter çalışması olarak kabul edilebilir. Bu eserler kimi vilayetlerde oluşturulan eski eser depolarında toplanır (Ortaylı, 1985, 1599). Bu depoların muhtemelen müze niteliklerinde olmasa da bu yönde önemli bir başlangıç olduğu açıktır. Burada eski eser olarak kastedilenler arkeolojik eserlerdir. 1846'da saray depolarındaki silahların bir sergi koleksiyonu halinde düzenlenmesi tarihimizde çağdaş anlamda en erken koruma örneklerinden biri olarak kabul edilebilir. Nitekim bu koleksiyon daha sonra arkeolojik eserlerle de zenginleşecektir (Atasoy, 1984, 1458). Nihayet, bu koleksiyon 1869'da İstanbul'da Aya İrini Kilisesi'nde Müze-i Humayûn olarak yeniden düzenlense de hiçbir zaman halkın ziyaretine açılmayacaktır. 1876'da koleksiyonların artmasıyla, silah koleksiyonu ile arkeolojik eserler ayrılır ve arkeolojik eserlerle 1881'de Müze-i Hümayun Müdürü Dr. Philipp Anton Dethier'nin de girişimleriyle Osman Hamdi Bey tarafından Çinili Köşk onartılarak bugünkü İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nin temelini oluşturacak olan müze kurulur (Eyice, 1985, 1597; Keleş, 2003, 4). Fakat bu dönüştürme Çinili Köşk'ün özellikle çinileri ciddi zarar görür. 1840'daki genelgenin de etkisiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlerin toplanması konusunda dikkate değer bir artış görülecektir. Bunun için çeşitli yol ve yöntemlerden de faydalanılır. Halktan eski eser bulanlara eserler değerinin 1/3'ü hemen ödenerek satın alınır (Ortaylı, 1985, 1599). Kazı yapan yabancılarla da kazı masraflarını kendilerinin karşılaması koşu-

luyla eserler genellikle yarı yarıya paylaşılır (Ortaylı, 1985, 1600). Kayda değer eserler de İstanbul'a yollanır. Böylece İstanbul'da toplanan eski eserler daha sonra Arkeoloji Müzeleri'ni oluşturacak zengin bir koleksiyon oluşturmaya başlar. Tanzimat bürokrasisinin müzeciliğe önem veren, eski eserler konusunda belirli bir bilinç ve görüşe sahip olduğu görülmektedir. Bütün eksikliklerine rağmen Tanzimat, kültür mirası ve koruma düşüncesinin ortaya çıkıp, geliştiği ve müzeciliğin kurumsallaşmaya başladığı bir dönem olur (Ortaylı, 1985).

Osmanlı İmparatorluğu'nda artan arkeolojik araştırma ve kazı faaliyetleriyle çoğalan arkeolojik eserler, bir yandan bu eserlerin bilimsel tasnifi, korunması ve sergilenmesi yönünde müzecilik çabalarına hız verirken, ilki 1869'da olmak üzere 1874, 1884 ve 1906 yıllarında dört "Eski Eserler Yönetmeliği" ("*Asar-ı Atika Nizamnamesi*") ile 1916 tarihli Muhafaza-i Antika Nizamnamesi yürürlüğe girer. Nizamnameyi uygulamak üzere de "Muhafaza-i Asar-ı Atika Encümeni" oluşturulur. Ancak bu erken dönem mevzuatlarının kapsamının Osmanlı dönemi öncesi eserleriyle sınırlı tutulduğunu ve başta arkeolojik eserler olmak üzere çoğunlukla taşınabilir kültür mirasına yönelik olduğunu unutmamak gerekir. Böylece bu ilk düzenlemeler ile taşınabilir kültür mirasının korunması yasal bir çerçeveye kavuşurken, Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür mirası ve bunun korunması yönünde öncüler eliyle olsa ve oldukça sınırlı kalsa da Batı ile oldukça eş zamanlı sayılabilecek bir ilgi ve bilincin oluşmaya başladığından söz edilebilir. Ancak XIX. yüzyıl Osmanlı müzecilik çabaları ve deneyiminde kültür mirasının korunması kadar modernleşmenin bir gereği çağdaş bir kurum oluşturma amacının da açık etkilerinden söz edilebilir (Özkasım ve Ögel 2005, 97).

Asar-ı Atika Nizamnamesi gibi erken dönem mevzuatının dönemin Avrupa örnekleri ve gerek Avrupa'da ve gerekse Osmanlı İmparatorluğu'nda yeni gelişmekte olan arkeoloji disiplininin o dönemdeki genel yaklaşımlarından etkilenmiş olduğu açıktır. Bu açıdan erken dönem mevzuatının

aynı zamanda bir öğrenme dönemi olduğu da söylenebilir. Şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nda kültür mirasının oluşmasında henüz kapsamı antik dönem arkeolojik eserleriyle sınırlı da olsa "Müzeci" adını fazlasıyla hak eden Osman Hamdi Bey ile Halil Bey'in katkıları ve etkisi tartışılmaz.

Eski eserlere yönelik artan ilgi, eser toplama, kazı ve müzecilik çalışmalarıyla eş zamanlı sayılabilecek bir diğer gelişme ise, tarihçilik ve arşiv alanında gerçekleşir. Doğru bir kültür mirası ve koruma anlayışının doğru bir tarihçilik ve arşivcilik gerektirdiği açıktır. Osmanlı İmparatorluğu bir tarih yazım geleneğine sahip olmasına ve bu alanda çeşitli eserler bulunmasına karşın, "araştırma ürünü tarihler kadar alelacele yazılmış eserler de vardır" (Arikan 1985, 1589). Sistemli bir arşiv düşüncesine henüz ulaşılmış değildir. XIX. yüzyıl sonlarında İstanbul'da bir komisyon kurularak, İstanbul, Üsküdar, Galata ve Eyüp'teki kütüphaneler teftiş ve muayene ettirilerek kataloglarının hazırlanıp, basımına girilmiştir (Arikan 1985, 1589). Böylece başta tarihçiler olmak üzere araştırma yapmak isteyenler için eldeki mevcut yazılı kaynakların bir dökümü ve sistematik bir arşivi üretilmiş olur. Şüphesiz bu gelişme daha eleştirel ve bilimsel tarih anlayışı ve yazımı üzerinde de önemli bir etki bırakacaktır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Batı'da Sanayi Devrimi'nin yarattığı toplumsal ve kentsel sorunlara karşı ortaya çıkan romantik hareketlerin ütopyacı yaklaşımlar kadar bir yandan da sanayi öncesi toplumsal yapı ve üretim ilişkileri ile sanayi kentlerinin tahrip olmuş eski dokularına yönelik ilgisi kaçınılmaz şekilde yeni bir kültür mirası bilinci ve korumacılık anlayışının da filizlenmesine yol açacaktır. Batı'da gelişen Barok planlama ve şehirleri Haussmann tarzı doğrusal geniş bulvarlarla donatma düşüncesi şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu'nda da ölçek farklarıyla da olsa yankı bulacaktır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda modern anlamda ilk genel kent planı olarak kabul edilebilecek von Moltke'nin 1837'de hazırladığı İstanbul planı ardından bir diğer

plan da İstihkam Okulu Müdürü Bekir Paşa tarafından hazırlanır. İlginçtir her iki plan da varlıklarından dolayı olarak bilgi sahibi olduğumuz kayıp belgelerdir. Sultan Abdülmecid tarafından 1840 yılında Londra'ya eğitime gönderilen Bekir Paşa dönüşünde 1845-1850 arasında İstanbul için genel bir plan hazırlar. Planı gören bir akrabasının ifadesine göre, Bekir Paşa Planı'nda "Süleymaniye, Şehzade, Bayezid, Sultan Ahmet, Yenicami, Sultan Selim, Laleli ve Nur-u Osmaniye camilerini esas tutarak bütün İstanbul'un yollarını bu yüksek mabedlere yöneltir ve camileri de geniş meydanlar ile çevreler. Muhtelif mahallelerin arasında parklar önerirken, bütün çeşme, sebil, türbe ve medreselerin de etrafı açılır." (Akbulut, 1992, 24). Bekir Paşa Planı'nın anlatılanlara göre İstanbul için büyük operasyonları gündeme getiren, prestij yönleri ağır basan cesur bir plan önerisi olduğu açıktır. Önerileri gerçeklikten uzak gözükse de Osmanlı anıtsal eserlerinin planda bu ölçüde vurgulanmış olması, anıtsal kültür mirasının korunması denebilecek bir kaygıyla hareket etmiş olduğunu da göstermektedir. Dolayısıyla, planda esin kaynağını Batı'dan alan erken bir kültür mirası ve koruma anlayışından da söz edilebilir. Bekir Paşa Planı, anıtların çevrelerini temizleyerek meydanların ortasında bırakan ve özellikle XIX. yüzyıl ikinci yarısında Paris'de Haussmann operasyonlarını çağrıştıran yaklaşımıyla sonraları Batı'da "Güzel Kent" olarak adlandırılacak romantik planlama ve kent anlayışının Osmanlı İmparatorluğu'nda bilinen ilk örneğini oluşturur. Bu yaklaşım daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda yöneticiler arasında oldukça benimsenecektir. Bu şehircilik yaklaşımının güçlü anıtsal koruma karakterine karşın geleneksel kent dokularını dikkate almaması şüphesiz dönemi için olağan karşılanması gereken bir durumdur.

XIX. yüzyıl Osmanlı modernleşme çabaları aynı zamanda günümüzde de devam eden yenileme-koruma çatışmasının da erken örneklerine sahne olacaktır. Tanzimat yöneticileri bir yandan İstanbul'un modern anlamda imarı yönünde çabalarını sürdür-

rürken, geleneksel kentsel dokunun tasfiyesi konusundaki kararlılıklarını da çeşitli şekillerde ifade etme imkanı bulacaklardır. XIX. yüzyıl ortalarından itibaren yangın alanlarının mevzi planlamasında sıkça başvurulan ızgara planlarla geleneksel organik dokunun parçalanması modernleşmeci imar anlayışına yönelik önemli eleştiri alanlarından birini oluşturacaktır. Örneğin, 1855 Aksaray Yangını sonrası İtalyan Storari'nin hazırladığı ızgara plan her ne kadar türünün İstanbul'daki ilk uygulaması olmasa da yapıldığı dönemde kendisiyle eş zamanlı Paris uygulamalarıyla mukayese edilir (Akbulut 1992, 20). Doğrusu Tanzimat yöneticileri bu plandan oldukça tatmin olmuş olmalıydılar. Ancak Tanzimat'ın planlama ve imar alanındaki tutumuna karşı cılız da olsa muhalif sesler de yükselmeye başlamıştır. XIX. yüzyıl ortalarında Mazhar Bey isimli bir mimar Tanzimat'ın planlama anlayışını milliyetsiz ve riyakar olmakla suçlar. Eleştirdiği Aksaray'da bir Paris yaratma anlayışıdır.

1867'de yıllarda Divanyolu'nun genişletilmesi için Sadrazam Fuat Paşa'nın onayıyla Sinan Paşa ve Atik Ali Paşa Mezarlıkları'nın istimlak edilmesi hoşnutsuzluk yaratır. Fuat Paşa "Batıcı" ve "frenkperes" olmakla, atalarına saygı göstermemekle suçlanır. Fuat Paşa'nın kendini savunması ise dönemin Tanzimat aydın ve yöneticisinin tavizsiz idealizm ve akılcılığına yaraşır şekilde olur: "İmar hareketim onların ruhlarına saygısızlığı bağışlatacaktır ve modernleşmeci bir bürokrat ne pahasına olursa olsun modernliği getirir" der (Çelik 1986, 60). Dönemin dünyadaki genel koruma anlayışı kadar modernleşmeci yöneticileri için de bir koruma kaygısından söz edilemeyeceği açıktır. Nitekim o zamanki Şehremini Server Efendi tamamlanarak Bayezid Meydanı'na bağlanan kaldırım-lı Divanyolu'nu görünce takdirle "tıpkı Avrupa şehirleri gibi" diyecektir (Çelik 1986, 60). XIX. yüzyıl modernleşmeci imar ve şehircilik uygulamalarına yönelik bütün bu erken eleştiri ve tartışmaların giderek cılız da olsa sonradan kültür mirası kavramına evrilecek, düşünsel temellerini hazırladığına kuşku yoktur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılda Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan modern anlamda kültür mirası ve koruma düşünce ve uygulamaları önce sadece Osmanlı öncesi eserlerle sınırlı olmak üzere taşınabilir kültür mirasını kapsamış (*Kejanlı vd., 2007, 180*) ancak sonuçta iki ayrı yönde gelişme göstermiştir. Taşınabilir kültür varlıkları için ağırlıklı olarak, arkeolojik kazı ve araştırmalara dayanan arkeolojik eserlerin korunması ve müzecilik hareketi ile daha geç ortaya çıkan anıtsal yapılarla sınırlı taşınmaz kültür mirası anlayışı. Osmanlı dönemi kültür mirası ve koruma anlayışı nihayetinde döneminin de genel eğilimlerine uygun olarak seçmeci olmuştur. Ancak bu dönemi için bir hata ya da eksiklik olarak görülemez. Şüphesiz XIX. yüzyıl ve erken XX. yüzyılda sivil mimarlık eserleri ve geleneksel yerleşme dokularının sadece Osmanlı Devleti'nde değil Batı dünyasında da kültür mirası olarak değerlendirilebileceğini düşünmenin aşırı iyimserlik olduğu açıktır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e kültürel mirasın korunması alanında nasıl bir miras kalmıştır? Cumhuriyet'e devredilen miras yeterince yüklü olmasa da oldukça çeşitlidir. Özellikle kültürel mirasa ilişkin bir koruma mevzuatının ve kurumsal yapıların oluşturulma çabası, arkeolojik kazılar ve bir müze ile cılız da olsa bazı arkeolojik kazı ve eserlerle ilgili yayınlar bu mirasın ana özellikleridir. Bu mirasın başlıcaları şöyle özetlenebilir:

- İstanbul'da kurulmuş olan 'Müze-i Hümayun'
- 1877 tarihli 'Ebniye-i Emiriye (*Kamu Yapıları*) ve Vakfiye İnşaat ve Tamirati Hakkında Nizamname', 1906 tarihli Asar-ı Antika Nizamnamesi ve 1916 tarihli Muhafaza-i Antika Nizamnamesi.
- Sadece İstanbul ile ilgili konularda görev yapan Asar-ı Atika Encümeni Daimisi.
- Vakıf malların yönetimi ve vakıf kökenli yapıların bakım ve onarımından sorumlu 'Evkaf Hümayun Nezareti' ve bu nezaret bünyesinde 1914 yılında oluşturulan 'İnşaat ve Tamirat

Müdüriyet-i Umumiyesi' (*Madran, 1996, 61*).

- Osman Hamdi Bey tarafından gerçekleştirilmiş ya da katıldığı arkeolojik kazılarda elde edilen eserler ve bunlarla ilgili yayınlar.
- Taşrada sonradan yerel müzelerin başlangıcını oluşturacak eski eser depoları ve eski eser koleksiyonları.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kültür Mirası Anlayışı ve Korumanın Gelişimi

Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet arasında kültürel mirasın korunması konusunda başlangıçta doğal bir süreklilikten söz edilebilir. Arkeolojik eserler ve anıtsal mimari yapılar Cumhuriyet döneminde de yine taşınmaz kültür mirası içindeki anlam ve önemlerini korumaya devam edeceklerdir. Bununla birlikte Cumhuriyet dönemiyle birlikte daha geniş ve daha iyi tanımlanmış bir kültür mirası anlayışı yerleşecektir. Bu alandaki yeniliklerden birisi de herhalde önce anıtsal yapılardan başlayıp, giderek sivil mimarlık eserlerini de kapsayacak şekilde Osmanlı dönemi yapılarının da kültür mirası olarak kabulü olacaktır. Bunun da ötesinde bir yandan ulusal bir devlet kurulurken aynı zamanda "milli kültür" çerçevesinde tanımlanandan daha kavrayıcı ve daha kapsamlı, evrensel bir kültür mirası anlayışının gelişmesi şüphesiz Cumhuriyet'in kültür alanındaki en belirgin yeniliklerinden biri olacaktır.

Kültür mirası ve koruma daha TBMM'nin kuruluşuyla birlikte TBMM Hükümetleri'nin başlıca faaliyet alanlarından biri olacaktır. 23 Nisan 1920'de açılışından hemen sonra kurulan ilk TBMM Hükümeti'nde Maarif Vekaleti'ne bağlı olarak müzecilik faaliyetlerinde bulunmak üzere 'Türk Asar-ı Atıkası Müdürlüğü' de kurulur. Bir yıl sonra bu birim, 'Hars (*Kültür*) Müdürlüğü' adını alır (*Madran, 1996, 63*). Bu gelişme iki açıdan dikkat çekicidir. Öncelikle Kurtuluş Savaşı koşullarında ve ülke kısmen işgal altındayken bile kültür mirası ve korumaya verilen önemin bir ifadesidir. Öte yandan, burada 'eski eser' yerine 'hars' kelimesinin kullanılması ilginç bir gelişmedir ve üzerinde durulmalıdır. 'Hars' Farsça

kökenli ve kültür kelimesinin karşılığı olan ve tıpkı kültür gibi temelde tarımla ilgili faaliyetleri ifade eden bir kelimedir. Ancak, Ziya Gökalp 'hars'ı bir kavram olarak önermiş ve geliştirmiştir. Ziya Gökalp'e göre, hars ve medeniyet farklıdır ve medeniyet tüm insanlığa aittir, hars yereldir. Bir yere ya da millete aittir. Burada 'hars' Türkler'in kültürüne ve kültür birikimine işaret etmektedir. 'Asar-ı Atika'nın 'Hars' (Kültür) olarak değiştirilmesi bu dönemde Ziya Gökalp'in düşüncelerinin de etkisini göstermektedir.

Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından Gazi Mustafa Kemal'in buyruğu ile 'Müzeler ve Asar-ı Atika Hakkında Talimat' başlığı ile 5 Kasım 1922'de valiliklere bir genelge gönderilir. Dönemin ağırlıklı olarak müzeler ve kazılarla sorumlu merkezi örgütü olan 'Hars Dairesi'nin, görevleri arasında koruma ve onarım hizmetlerine yer verilmiştir. Bu müdürlük, 1922'de, 'Asar-ı Atika ve Müzeler' ile 'Kütüphaneler ve Güzel Sanatlar Müdürlükleri'ne ayrılır. Böylece 'Asar-ı Atika ve Müzeler Müdürlüğü' koruma çalışmalarına da yönelir. Bu kapsamda Hars Dairesi bir genelge ile ülke ölçeğinde bir kültür varlıkları envanteri hazırlanması konusunda girişimde bulunur (Madran, 1996, 63). Bu çalışma Cumhuriyet döneminde türünün de ilk girişimini oluşturur. 1924'de 1917 yılında kurulan 'Asar-ı Atika Encümeni Daimisi'nin tüzüğü, 'İstanbul'da Müteşekkil Muhafazai Asar-ı Atika Encümeninin Teşkilat ve Vazifelerine Dair Talimatname' olarak değiştirilir. Sonraları Eski Eserleri Koruma Encümeni adını alacak kurulun temel görevi İstanbul İli dahilindeki eski eserler ve anıtların belgelenecek bu yapılarla ilgili yayınlar yapılması, gerektiğinde eski eserlerin, onarımı, taşınması ve yıkımı konularında karar almaktır. Ayrıca Encümen yeni kurullar da koyabilecektir. Encümen, görev ve sorumluluk alanı sadece İstanbul ile sınırlı olsa da Türkiye'de koruma alanında Cumhuriyet döneminin ilk denetim ve karar organı olarak görev yapar (Madran, 1996, 63). Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Osmanlı mirası saray ve kasırların durumu da koruma açısından özel bir örnek oluşturmaktadır.

TBMM'nin sorumluluğuna bırakılan saraylar ve kasırların korunması için İstanbul Valisi başkanlığında Mart 1924'de bir kurul oluşturulur. Topkapı Sarayı ise, Bakanlar Kurulu kararıyla İstanbul Müzeleri Umum Müdürlüğü'ne bağlanarak çeşitli düzenlemelerin ardından 1924'de halkın ziyaretine açılır (Ogan 1947, 10). Böylece Topkapı Sarayı, yeniden işlevlendirilen ilk anıtsal yapı olur.

Atatürk'ün Kasım 1930'da başladığı, üç aydan fazla süren ve birçok ili kapsayan yurt gezisi sırasında, Konya'daki anıtları gezdikten sonra 19.2.1931 tarihinde Başvekil İsmet İnönü'ye gönderdiği telgraf, Cumhuriyet döneminde koruma düşüncesi ve etkinliklerinde önemli bir dönüm noktası olur. Bu telgraf Atatürk'ün çeşitli yanlış uygulamalar ve eksiklikler gördüğü kültür mirası anlayışı ve koruma alanına doğrudan müdahalesidir ve Cumhuriyet'in daha sonra kültür mirası ve korumaya bakışını da büyük ölçüde biçimlendirecektir. Atatürk, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Tefik Bıyıklıoğlu ve Afet İnan'ı da Konya'ya çağırır ve onların da görüşlerini alarak şu telgrafi hazırlar:

"Son tetkik seyahatimde, muhtelif yerlerdeki müzeleri, eski sanat ve medeniyet eserlerini de gözden geçirdim.

1. İstanbul'dan başka. Bursa, İzmir, Antalya, Adana ve Konya'da mevcut müzeleri gördüm. Bunlarda, şimdiye kadar bulunabilen bazı eserler muhafaza olunmakta ve kısmen de ecnebi mütehassısların yardımı ile tasnif edilmektedir. Ancak, memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz definelere halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin, ileride tarafımızdan meydana çıkarılacak olanların ilmi bir surette muhafaza ve tasnifleri ve geçen devirlerin sürekli ihmali yüzünden pek harap hale gelmiş olan abidelerin muhafazaları için müze müdürlüklerinde ve hafriyat illerinde kullanılmak üzere arkeoloji mütehassıslarına kafi lüzum vardır. Bunun için, Maarifçe harice tahsile gönderilecek talebeden bir kısmının bu şubeye tahsisinin muvafık olacağı fikrindeyim.

2. Konya'da asırlarca devam etmiş ihmaller sebebiyle büyük bir harabiyet içinde bulun-

malarına rağmen, sekiz asır evvelki Türk medeniyetinin hakiki şaheserleri kıymetli bazı mebanî vardır. Bunlardan bilhassa Karatay Medresesi, Alaaddin Camii, Sahipata Medrese, Cami ve Türbesi, Sırçalı Mescid ve İnce Minare, derhal ve müstacelen tamire muhtaç bir haldedir. Bu tamirin gecikmesi, bu abidelerin kamilen inhirasını mucip olacağından, evvela asker işgalinde bulunanların tahliyesinin ve kaffesinin mütehasıs zevat nezaretiyle tamirinin temin buyrulmasını rica ederim” (Madran 1996, 69).

Bu telgrafın içeriği bir yana tek başına varlığı bile Cumhuriyet'in temelini kültür olduğu ilkesinin de açık bir ifadesidir. Telgrafta ilk maddede Türkiye topraklarındaki tüm geçmiş uygarlık eserlerini kapsayan açık bir ifade görülmektedir. İkinci maddede ise, Anadolu-Selçuklu uygarlığının eserlerine Konya'daki başlıca Selçuklu eserleri tek tek sayılarak değiştirilmiştir. Burada kültür mirası anlayışının uzun süre bakımsız kalmış ve gerekli ilgiyi görmemiş olduğu anlaşılan Osmanlı öncesi Türk-İslam eserlerini kapsayacak şekilde genişlediği görülmektedir. Telgrafın önemli vurgularından bir diğeri, koruma olgusunun uzmanlar eliyle yürütülmesi ve yeni uzmanlar yetiştirilmesi gereğidir (Madran, 1996, 69). Bu telgrafın ardından, 1.4.1931 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla, Başbakanlık Müsteşarı başkanlığında, İçişleri Bakanlığı Müsteşarı, Vakıflar Umum Müdürü, Antikitelev ve Müzeler Müdürü ile, Etnografya Müzesi Müdürü'nden oluşan bir komisyon kurulur (Madran, 1996, 69, 70). Bu komisyon, iki temel saptamada bulunur: Anıtların bakım ve onarımları değişik kurumlara bırakılmıştır ve ödenek yetersizliğinden gerekli bakım ve onarım yapılamamaktadır. Belediyeler ve Özel İdareler ise, anıtların değeri ve korumanın önemine ilişkin yeterli bilgiye sahip olmadıklarından imar uygulamaları ve gelir elde etmek üzere eski eserlerin arsasını satmak gibi nedenlerle bunları yıkmak istemektedir (Madran 1996, 70).

Komisyon belirttiği sorunların giderilmesi yönünde de bazı önerilerde bulunur: Buna göre, anıtların korunması merkezi bir yapıda olmalıdır. Bunun için kurulması öngö-

rülen 'Abideleri Muhafaza Heyeti', onarım programlarını hazırlamalı, mevcut Müzeler Müdürlüğü ise uygulamayı gerçekleştirmektedir. Anıtlar tescillenmelidir. Eski eserlerin korunması için her yıl, Vakıflar Umum Müdürlüğü bütçesine ve genel bütçeye ödenek konulmalı, İl Özel İdare bütçelerinin bir kısmı da anıtların korunması için kullanılmalıdır. Vakıflar Umum Müdürlüğü, tarihi değeri olan yapıların korunmasını en önemli görev saymalı, bu konuya yeterli kaynak ayırmadığı sürece, diğer hizmetleri için harcama yapmamalıdır. Milli Savunma Bakanlığı'nca kullanılan eski eserler boşaltılmalıdır. Kültür Bakanlığı, anıtların değerlerini ve korunmalarının yararlarını anlatmak için yayınlar yapmalıdır. Antikitelev ve Müzeler Müdürü I. Z. Koşay Komisyonca belirlenenlere ek olarak bazı önerilerde bulunur. Bunlar arasında onarılabilecek yapıların sadece bizim için değil, tüm insanlık için bir değer taşıdığından kaynak bulmak için gerekirse uluslararası kuruluşlara başvurulması gereği özellikle dikkat çekicidir (Madran, 1996, 70).

Gerek, Atatürk'ün telgrafı, gerekse bu telgraftaki uyarılar üzerine oluşturulan Komisyon önerileri ve gerekse Antikitelev ve Müzeler Müdürü I. Z. Koşay'ın ek önerilerinde özellikle Türkiye topraklarının tüm tarihsel geçmiş ve kültürlerini kapsayan evrensel bir kültür mirası anlayışının belirgin olduğu görülür. Burada, Osman Hamdi Bey gibi birkaç öncünün Osmanlı coğrafyasının arkeolojik birikimi alanında oluşturmaya çalıştıkları ilgi ve duyarlılığın belirli etki yaratmış olduğunu söylemek mümkündür. İlginçtir Atatürk'ün telgrafıyla başlayan hareket hızlı biçimde Cumhuriyet'in kültür mirası ve koruma alanında günümüzde de büyük ölçüde devam eden temel politikalarının oluştuğu bir süreç dönüşür. Buna ek olarak Komisyon önerilerinin başlıca üç konuyu vurguladığı görülür: Anıtların tescili, anıtların restorasyon ve bakımları ve anıtlarla ilgili yayınlar yapılarak kamuoyunda kültür mirası anıt eserlere yönelik ilgi ve bilinç oluşturulması. Özellikle yayınlara ilgili öneriler düzeyinde bir kültür mirası anlayışına işaret etmesi bakımından dikkate değer önemdedir.

Komisyunun önerileri üzerine, Maarif Vekili tarafından, uygulamaya yönelik bir iş programı hazırlanır. Buna göre:

1. Kültür Bakanlığı, 1933 yılı bütçesine abidelerin onarım ve tanzimi, tescili, rölöve, stampaj, mulaj ve fotoğraflarının hazırlanması, bilimsel yayınlar yapılması, abidelerin ziyareti için turist kuruluşlarıyla ortak çalışma yapılması ve yabancı uzmanların onarım amacıyla yapacakları gezilerin giderleri için bütçeye ödenek konulacaktır.
2. Türkiye eski eserlerin bakım ve onarımı için merkezleri Ankara, İstanbul, İzmir ve Elazığ olmak üzere dört bölgeye ayrılmıştır. Her bölgede bir arkeolog, iki mimar, bir ressam ve bir fotoğrafçıdan oluşan ve yerel müzelerle ortak görev yapacak bilimsel ve teknik bir komisyon oluşturulacaktır.
3. ‘Anıtlar Koruma Komisyonu’ oluşturulur ve 1933 yılında faaliyete başlar. ‘Anıtlar Koruma Komisyonu’ yasal düzenlemeler, belgeleme, onarım, ve yayın faaliyetlerini gerçekleştirecektir.
4. Ülkenin arkeolojik haritalarının hazırlanması için, üniversite ve yerel eğitim kurumlarıyla işbirliği yapılacaktır (*Madran, 1996, 70*).

Maarif Vekaleti bu iş programı ardından 19.12.1931 tarihinde valiliklere bir genelge yayınlar ve anıt eserlerin kayıt ve tescillerinin yapılmasını, tarihi abidelerin korunması için gerekli önlemlerin alınmasını, müzelerin gelişmesinin teminini ve eski eserler için (*özellikle arkeolojik eserler*) İl Özel İdare ve Belediye bütçelerine ödenek konulmasını talep eder (*Madran, 1996, 71*) (*Arnk, 1947, 50*). İzleyen yıllardaki gelişmeler, özellikle Halkevleri’nin yörelerindeki kültür mirası niteliğindeki eserleri tespit, envanter oluşturma ve yayın faaliyetleri, üniversitelerde arkeoloji, sanat tarihi, tarih, mimarlık v.b. kültür mirasıyla ilgili alanlardaki eğitim, Arkitekt dergisinde kültür mirası kapsamındaki konulardaki yayınlar, bu konuda giderek bilgilenen ve bilinçlenen bir kesimin ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Öyle ki, sayıca kalabalık sayılmasa da bu kesim kültür mirası ve koruma alanında daha eleştirel ve talepkâr bir tutum da takınacaktır.

1945 yılında dönemin Türkiye’deki tek mimarlık ve sanat tarihi dergisinin baş yayıncısı Zeki Sayar şunları ifade eder: “...Biz yalnız Türk mimarlık enstitüsü kurmakla iktifa etmiyerek yurdumuzda tarihten bize intikal eden diğer milletlerin anıtlarını inceleyecek enstitüler kurmak ödevini de taşıyoruz. Bunlardan biri de şüphesiz «Bizans anıtları enstitüsü» olmalıdır. İstanbul valisi, şehir müzesini açarken, İstanbul’un kuruluşundan beri geçirdiği değişiklikleri gösterecek bir müze yaratmak isteğiyle hareket edildiğini söyledi. Şimdilik küçük bir müze olan Gazanfer Ağa Medresesi’nin birinci bölümü kronoloji sırasıyla Bizans devrini göstermektedir. Maarif Bakanı, Müzeler ve Eski eserler danışma komisyonunun toplantısındaki demecinde; yurdumuzdaki anıtların milletimize ve bütün insanlığa karşı korunması ve iyi tutulması gerektiğini söylerken bu toplantının gündeminde «Bizans anıtlarının durumu»nun incelenmesi de bulunuyordu. Bu iki hareket Cumhuriyet devrinin sanatta ve bilimde bize bağışladığı geniş anlayışın en güzel belgesidir. İstanbul’un fethi ile bize mal olan «Bizans» anıtları, zamanının kıymetli sanat, eserlerindedir. Fakat Cumhuriyet devrine kadar bunlara karşı maalesef ilgilenmedik. Tıpkı kendi öz malımız sanat eserlerimize olduğu gibi!... Bizans eserlerini bozmadık, koruduk. Fakat bugüne kadar, bize onlar bir inceleme, bir bilim konusu olmadılar. Bilâkis, yabancılar, sebebi her ne olursa olsun bu sanatı incelediler. Bu hususta bizden daha fazla bilgi ve ihtisas sahibi oldular. Birçok yabancı devletlerin arkeoloji enstitüleri Bizans sanatı için özel çalışmaları yaptı ve bilginler yetiştirdiler. Süratle onarılması gereken «Kariye» Camii. Özel anıtlarımızı ve bize tarihten mal olan mimarlık ve diğer sanat eserlerini daha bilimli ve daha esaslı koruyabilmek için; bir çok kollarda çalışan ayrı ayrı sanat, bilim ve araştırma enstitülerine ihtiyacımız vardır. Genç Türk arkeologları ancak bu suretle yetişerek, araştırmalarını, bilimli bir hale ancak bu yoldan koyacaklardır.” (*Sayar, 1945, 26*).

Burada, kültür mirasını salt bir “milli kültür” anlayışı içinde değerlendirmeyen,

bunun yanı sıra yaşanan coğrafyanın tarihi ve kültürel birikimine de sahip çıkan, Türkiye'nin sahip olduğu kültür mirasının tarihsel kökenlerine ilişkin kapsamlı, kavrayıcı ve olgunlaşmış bakış açısı ilgi çekicidir. Bu düşünce ve yaklaşımların kültür ve kültür mirasına ilişkin aşırı seçmeci anlayışların etkili olduğu 1930'lu ve 1940'lı yılların kimi totaliter Avrupa devletleriyle karşılaştırıldığında ne ölçüde hümanist ve bilimsel açıdan da doğru olduğu daha iyi anlaşılır.

Osmanlı döneminden Cumhuriyet'e tarih yazını ve araştırmaları alanında kapsamlı bir miras kaldığını söylemek zordur. Erken Cumhuriyet Döneminde, 1931'de kurulan ve 1930'lardan itibaren arkeolojik kazılarla da görevlendirilen Türk Tarih Kurumu, 1934'de İstanbul Üniversitesi'ne bağlı oluşturulan Türk Arkeoloji Enstitüsü ki, kısa süre sonra Edebiyat Fakültesi'ne bağlı bir kürsü olarak yeniden düzenlenmiştir ve

1936'da kurulan Ankara Üniversitesi, Dil, Tarih Coğrafya Fakültesi yanı sıra, özellikle 1932'de kurulan Halkevleri yerel düzeyde tarih ve kültür mirası bilincine çok önemli katkılarda bulunmuşlardır (Akkaya 2014, 4). Akademik kurumların bilimsel-akademik yayınları yanısıra, bölgelerindeki tarihi eserlerin envanterini çıkarmak, bunları sergilemek ve araştırmacıların hizmetine sunmakla da görevlendirilmiş olan Halkevleri ayrıca belge değerinde de bir çok yayın faaliyeti gerçekleştirirler (Doğan 2014, 28). Öyle ki, 1932'den 1955 yılına kadar Halkevleri tarafından yerel tarih, arkeoloji ve kültür mirası alanlarında bir çok telif ve tercüme kitap yanı sıra kendi yayınladıkları dergilerde de çok sayıda makale yayınlanmıştır (Akkaya 2014, 5-19). Halkevleri yayınlarının en önemli katkılarından biri kültür varlıklarını koruma düşüncesinin henüz olgunlaşmadığı bir dönemde bu görüşü savunması ve yayması olmuştur (Akkaya 2014, 17). Dokuz esas şubesinden biri

Resim: 1
1930'lu ve 1940'lı yıllara ait çeşitli Halkevi dergileri.

Müze ve Sergi Şubesi olan Halkevleri'nin daha halka dönük yayınlarının bu çabadaki katkıları şüphesiz belirleyici olmuştur (Resim 1).

Cumhuriyet döneminde Türkiye'de toplanması planlanan ilk uluslararası bilimsel kongre olan 18. Uluslararası Antropoloji ve Tarih Öncesi Arkeoloji Kongresi'nin tarih ve arkeolojiyle ilgili olması da bu konuya verilen önemin bir göstergesi olarak yorumlanmalıdır. Eylül 1939'da İstanbul ve Ankara'da toplanması öngörülen kongre 2. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle gerçekleşmez (Doğan 2014, 29). Erken Cumhuriyet Dönemi arkeoloji yaklaşımı önceki yüzyılın görkemli antik kentlerinden çok Anadolu'nun eski kültürlerini ortaya çıkarma çabasında yoğunlaşır (Doğan, 2014; 30). 1930'larda başlayan bu tarih ve arkeoloji anlayışıyla 1940'lı, 1950'li ve 1960'larda daha önceleri göz ardı edilen Anadolu tarihi, özellikle Anadolu Prehistoryası alanında çok önemli buluşlar ve bilgi birikimi sağlanır (Doğan 2014, 38). Bu yaklaşımın, dönemin bütüncül Anadolu ve Türk tarih anlayışı çerçevesinde ulus inşa amacıyla da uyumlu olduğu açıktır. 1933'de Maarif Vekaleti tarafından yayınlanmaya başlanan Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi'nin ilk sayısında dönemin Maarif Vekili Reşit Galip'in derginin yayınlanma nedenlerini "yurdumuzun eski medeniyetlerden kalma eserler bakımından sonsuz zenginliği... atikiyat işlerini daima gözde tutmak, yerli ve yabancı bütün alakadarlar arasında bir irtibat vasıtası olmak memleketimizdeki tarih, arkeologya, etnografyaya müteallik mesaisi kaydetmek ve aynı zamanda memleket dışına bildirmek maksatları ile çıkarılmaktadır" şeklinde açıklar (Doğan, 2014; 35, 36) ve devam eder "Osmanlı İmparatorluğu, Osman Hamdi ve Halil Bey'lerin çalışmaları hariç, arkeologya çalışmalarını duygusuzca ihmal etmiştir." (Doğan 2014, 34). Atatürk de 1931'de İsmet İnönü'ye Konya'dan çektiği telgrafta "Memleketimizin hemen her tarafında emsalsiz defineler halinde yatmakta olan kadim medeniyet eserlerinin... meydana çıkarılarak... abidelerinin muhafazaları için... ihtimam gösterilmesi, arkeoloji için

daha fazla talebe yetiştirilmesi" emrini verir (Doğan 2014, 34). Bu dönemde tarih ve kültür mirası anlayışının yaygınlaşmasında 1937'de yayınlanmaya başlanan Türk Tarih Kurumu Belleten ile Maarif Vekaleti, Antikitele ve Müzeler Direktörlüğü, Anıtları Koruma Kurulu'nun 1935, 1936 ve 1937 yıllarında yayınladığı bir dizi kent kılavuzu da söz edilmeye değer niteliktedir. 1930'larda eski eser anlayışı hemen tamamen anıtsal eserleri kapsamaktadır. Dönemi için bunun dünyada genelinden pek farklı olmadığı söylenebilir. 1930'larda Türkiye genelinde 3500 eski eser uzmanlar tarafından kayda geçirilir (Tekeli, 1998).

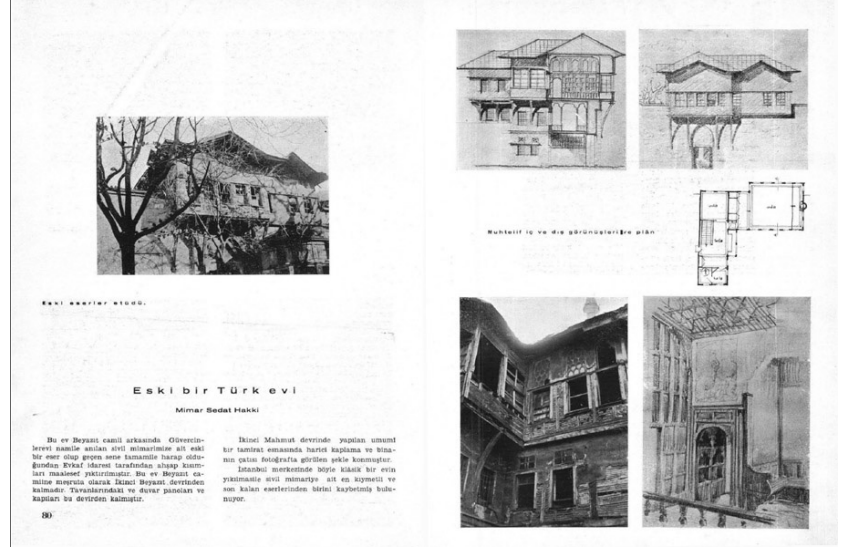
Cumhuriyet'in kentlerin planlanması ve planlı gelişmesine verdiği önemin bir sonucu olarak, 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu ile belediyelere plan yapma zorunluluğu getirilirken, kentlerde, geleneksel doku ve modernleşmenin gerektirdiği modern kentsel yapı ve donatıların yer aldığı yan yana ancak iki farklı kentsel doku ve yapı ortaya çıkar. Yeni idari donatılar ve bunlara yönelik hizmetler ile geleneksel çarşı ve ticari faaliyetlerin oluşturduğu ikili merkez yapısı bir çok kentte belirgin olarak görülmektedir. Bu durum Erken Cumhuriyet Dönemi'nde şehircilikle ilgili uygulama ve yazında da eski şehir-yeni şehir karşıtlığı olarak da kendini sıkça gösterecektir.

Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk yıllarında "Sağlıklı Kent" ve "Güzel Kent" yaklaşımları etkisini sürdürürken, yerini giderek "Pratik Kent" akımına bırakmaya başladığı bir kavramsal yapı görülmektedir (Dinçer, Akın 1994). Buradaki temel amacın savaş yorgunu bir ülkede kentlerin ve toplumun olabildiğince hızlı modernleşmesiyle birlikte ve kültürel ve iktisadi kalkınmanın bir arada ve eşzamanlı sağlanmasıdır. 1933 yılında kabul edilen 2290 sayılı "Belediye Yapı ve Yollar Kanunu" taşınmaz kültür mirası ve korunması konusunda ileriye doğru önemli bir adım olacaktır. Bu kanunla, her ne kadar anıtsal yapılarla sınırlı olsa da yapıların çevreleri ile birlikte bir bütün olarak korunması (Akozan 1977) ve eski eserlerin yoğun olduğu alanlarda özel bir mekânsal

düzenleme ayrıca, anıtsal nitelikli eski eserlerin her yönünde 10 metre açıklık (*yapı yaklaşma sınırı*) olması gereğine yer verilir. Bu amaçla oldukça ayrıntılı uygulama planları hazırlanır. Başta yapılar olmak üzere taşınmaz kültür varlıklarının korunması görev ve sorumluluğuna imar planlarında da yer verilmesi, koruma bilinci ve anlayışının en azından mesleki uygulamalar çerçevesinde daha genel kabul görmesi ve yaygınlaşmasında etkili olacaktır.

1932 yılından itibaren Sedat Hakkı Eldem'in Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde başlattığı "Milli Mimari Semineri" dersi ise, sistematik bir şekilde Osmanlı dönemi sivil mimarlık yapılarının rölövelerinin elde edilmesi ve bu yapıların belgelenerek bir arşiv oluşturulması konusunda ilk girişim olurken, aynı zamanda Türkiye'nin geleneksel sivil mimarlık örneklerinin bir kültür mirası olduğu yönünde erken bir anlayışı da temsil eder. Sivil mimarlık örneklerinin belgelenmesi şüphesiz sadece bir kültür mirası envanteri oluşturulması kaygısından kaynaklanmaz. Bu çalışmalar Sedat Hakkı Eldem'in ortaya attığı ve tanımladığı "Türk Evi" kavramının da bilimsel temelini oluştururlar (*Resim 2*). Sedat Hakkı Eldem'in geçmişe ait bir olgu ve üsluptan çok bugün ve geleceğe yönelik bir tarz, tavır ve tasarım olarak gördüğü ve sunduğu, lehte ve aleyhte çokça tartışılan "Türk Evi"nin, bu yönüyle kültür mirasının yorumlanma ve yeniden değerlendirilmesinde ileri bir tavır ve kavrayış olduğu açıktır.

1930'larda Ankara ve İstanbul planlama çalışmaları yeni Cumhuriyet'in kentsel modernleşme ve koruma konusuna uygulamadaki yaklaşımında belirleyici etkiler yaratacaktır. Modernleşme çabalarıyla birlikte gündeme gelen "modernleşmenin sınırları" giderek belirli bir tartışma ve eleştiri alanına da dönüşecektir. Kentsel modernleşmenin ön plana çıkması ve baskın hale gelmesi karşısında cılız da olsa "koruma" yönündeki kaygılar da dile getirilmeye başlanır. Aslında bu dönemde bir yönüyle Türkiye'de gelişme ve koruma alanında oldukça doğru ve bir anlamda kendiliğinden bir uzlaşma da sağlanmıştır. Lörcher'in ve ardından Jansen'in Ankara Planı'ndaki

Resim: 2
Sedat Hakkı Eldem'in bir konak etüdü ve rölövesi. Arkitekt Mart 1934.

yeni gelişme alanlarını eski şehrin eteklerindeki boş ovada önermesi, eski dokunun kendiliğinden korunmasını da gerçekleştirmiş ve bu tavır tam olarak korumacı gerekçelerle olmasa bile dönemin şehircilik yaklaşımında oldukça olumlu bulunduğu, yeni gelişmelerin eski kent dokularının yanı başında önerilmesi giderek bir tür fikir birliğine dönüşürken, planlama uygulamalarında da yaygınlık kazanmaya başlamıştır (*Akbulut 2007*). 1932'de onaylanan H. Jansen'in hazırladığı Ankara İmar Planı'nda ulusal bir simge olarak tanımlanan Ankara Kalesi'nin çevresinin açılarak korunmasına yönelik olarak kale ve çevresinin 1937'de protokol alanı ilan edilmesi tek yapı korumasından doku ve kentsel alan korumasına doğru önemli bir adım olacaktır. Öğrencilik yıllarında kazandığı Medicis Bursu ile Roma'da Bizans İstanbul'u üzerine etüdü yapan ve İstanbul'un tarihi topografyasını inceleyen Fransız Henri Prost'un İstanbul İmar Planı yapımıyla görevlendirilmesi de Türkiye'de taşınmaz kültür mirası çerçevesinin genişlemesi ve kentsel korumaya doğru evrilmesinde bir diğer kritik başlangıcı oluşturacaktır. Prost Planı'nda İstanbul tarihi Suriçi ve özellikle Sarayburnu alanı için önerilen arkeolojik park, Jansen Planı ardından kentsel ölçekte koruma alanlarının oluşturulması kadar 1990'lardan sonra gündeme gelecek "arkeoloji parkı-arkeopark" kavramı ve uygulamalarının öncüsü olarak da kabul edilebilir.

Süpheşiz, bu gelişmeler ve sivil mimarlık eserleri ve tarihi yerleşme dokularının kültür mirası olarak kabulü ve korunmasında özellikle 1930'lu yıllardan itibaren Türkiye'de çalışan Avrupalı mimar ve şehircilerin uygulama ve daha çok kendi aralarındaki tartışmalarla yavaş da olsa gündeme gelmesi ve giderek yarattığı etkinin öneminden söz edilebilir. 1930'larda Türkiye'de faaliyet gösteren başlıca Alman olmak üzere yabancı mimar ve şehircilik uzmanları arasında kültür mirası ve kent planlaması konusunda başlıca iki yaklaşımdan söz edilebilir. Anadolu romantikleri ve rasyonel modernleşmeciler.

Martin Wagner gibi rasyonel modernleşmecilerin yeni devlet ve ulusun bir iktisat yaratma çabasını vurgulayarak, yeni kent sel mekanlar yönündeki tercihlerine karşın Gustav Oelsner gibi Anadolu romantikleri Anadolu'da yaptıkları yoğun seyahatlerde Anadolu kent ve kırsal yerleşmelerinin mimari ve mekansal özelliklerinden etkilenerek bu yerleşme dokuları ve tasarımlarının yeni plan ve tasarımlara referans olması gereğini Arkitekt gibi dergilerde ve yazılarda vurgular. Wagner'in "...insanların hayat kanunlarını makinelerin hayat kanunlarıyla hemahenk yapmak istediğimiz takdirde modern şehir inşacılığının hangi istikamette inkışaf etmesi lâzım geleceğini pek sarîh olarak gösteriyor." (Wagner 1936, 254) ifadesinde olduğu gibi radikal bir modernizmden yana görüşleri yanı sıra, Oelsner 1945 yılında Cumhuriyet'in şehircilik ve kültür mirası konusundaki yaklaşımına yol gösterici nitelikte şöyle yazar: "Daima 50 sene sonrasını düşünen kanunun ruhu şudur: Bir defa harap oldukları takdirde artık nesillerin yerine koyamayacakları ormanları, şehirleri, tabiat ve insanlar tarafından abideleri muhafaza etmek. Yoksa elli sene sonrayı kestirerek ona göre iş yapmak değil." (Oelsner 1945).

Mamafih, Anadolu romantizmi olarak görülebilecek tavrın bir kültür mirası olarak Anadolu yerleşmelerine ve geleneksel yerleşme dokularına rasyonel modernleşmecilere göre daha anlayışlı ve hatta sevecen yaklaşımlarına karşın uygulamada tam bir korumacı anlayışa sahip

olduğunu da söylemek mümkün değildir. Erken Cumhuriyet Dönemi şehirciliğinde başat bir sorun alanı olarak ortaya çıkan eski kent-yeni kent ikilemi ve eski kente dokunmama yaklaşımı da elbette eleştiriden muaf olmayacaktır Nitekim, yine Oelsner, Erken Cumhuriyet Dönemi'nin bu şehircilik anlayışını da eleştirmekten geri kalmaz: "Memlekette halli en zor meselelerden birisi de eski şehirler meselesidir. Eski şehirleri olduğu gibi bir müze halinde muhafaza etmek ve yenilerini yanlarına eklemek fikri ortada dolaşmaktadır. Ne müthiş bir anlayışsızlık! Evet eski şehirlere yeni mahalleler ilave edilebilir. Fakat eski şehirler, hiç olmazsa seyri sefer, ticaret ve represantasyon bakımından en iyi şehircilik kuruluşlarına sahiptirler... Şu halde çok zamanlar eski şehirleri islâhtan başka çare kalmaz. Bir çok hallerde bu islâh yolsuzluktan veya gayrı sıhhi vaziyetten kurtarmak değil, daha ziyade eski şehri modern seyrüsefer şartlarına uydurmaktır... Şayet şehirler kendileri de bizzat inşaat yaptırmaya başlarsa bu hal daha hızlı bir tempo ile yürür. Ancak bu suretle hakiki islâh ve gelişme sayesinde şehirlerin imarı başlamış olacaktır. Şehirler canlı organizmalardır. Şehir vücudunun hiçbir tarafı hasta olmamalıdır. Aksi takdirde bunun acısını bütün şehir çeker...Düsturumuz şu olacaktır: Eski, eğer yüksek bir kültürü temsil ediyorsa, muhafaza edilecektir! Yeni ve nümune olacak şekilde iyi mahalleler yapılacak ve yeşilliklerle sarılı, bahçelerle süslü Siedlunglar kurulacaktır. Böylece gelecek nesiller bize medyunu şükran olacaktır." (Oelsner 1945, 71-72). Buradaki ifadeler bütünüyle Oelsner'in kendi samimi düşünceleri midir? Yoksa pragmatik bir yaklaşımla danışmanlık yaptığı bakanlıkla uyumlu olmaya çalışarak modernleşmeci dönem yöneticileri ve bürokrasinin görüşlerini mi yansıtmaktadır? Bu açık değildir. Fakat, 1930 ve 1940'lı yıllarda zaman zaman yabancı mimar ve şehircilik uzmanları arasında dönemin dergilerinde izlenebilen farklı yaklaşım ve tartışmaların aynı yıllarda birkaç istisna dışında yerli mimar ve şehirciler arasında yeterli yankı bulduğunu söylemek zordur.

Ancak, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin hızlı nüfus artışı, iç göç ve kentleşme sürecinde tarihi dokuya sahip kentlerdeki hizmet ve planlama çalışmaları bu yeni dönemin gerektirdiği hızlı karar alma ve uygulama beceri ve imkanlarından yoksun olarak yeni sorunlarla baş edememişler ve bu yeni dönemin gecekondular ve apartmanlaşma olgusu tarihi kent dokularında büyük tahribata yol açmıştır. Yine de açıktır ki, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda oluşturulan kurumsal yapı ve mevzuat, neredeyse XXI. yüzyıla kadar Türkiye'de korumanın düşünsel arka planının temelini oluşturacaktır.

1950 Sonrası Kültür Mirası ve Korumanın Serüveni

Taşınmaz kültür mirası ve koruma 1950'lerde olumlu ve olumsuz gelişmelerle yeni bir döneme girecektir. 1950'lerde iktisadi kalkınma çabalarının ağırlık ve öncelik aldığı bir ortam ve dönemde taşınmaz kültür mirası ile ilgili değerlendirme çerçevesi ve koruma çabalarının genişletilmesinin, öncelikli bir tercih ve sorun alanı olarak görülemeyeceği açıktır. Nitekim, 1950'lerde kültür varlıklarına ayrılan mali destek de hemen tamamen ortadan kalkacaktır (Doğan 2014, 39). Her ne kadar bu yazının özel ilgi alanı dışında kalsa da 1950'den sonraki gelişmelere de kısaca göz atmak faydalı olacaktır. 1950'lerde kültür mirasının korunmasına yönelik en önemli adım şüphesiz 1951'de yürürlüğe giren 5805 sayılı "Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun" olacaktır. Bu kanunla oluşturulan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) görevi yurtiçinde korunması gereken mimari ve tarihsel özelliklere sahip anıtların ve diğer taşınmaz eski eserlerin korunma, bakım, onarım, restorasyon işlerinde uyulacak ilkeleri ve programları saptamak; saptadığı ilke ve programların uygulanmasını izlemek ve denetlemek; anıtlar ve taşınmaz eski eserlerle ilgili olarak kendisine sunulacak ve özel araştırmaları ile kurul üyeleri tarafından bilgi edinilecek her türlü konu ve uyumsuzluk üzerinde bilimsel görüş bildirmektir. Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Ku-

rule'nun oluşturulması siyasi erkin kültür mirası ve korumaya sahip çıkması şeklinde görülebileceği gibi, devlet tarafından atanmış bir kurulun inisiyatif ve sorumluluğuna terk etme şeklinde de yorumlanabilir. Otuz yılı aşan hizmet süresi boyunca Sedat Hakkı Eldem, Ahmet Hamdi Tanpınar, Semavi Eyice, Doğan Kuban gibi isimlerin görev almasıyla kendisi de bir şekilde anıtlaşan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun ne yazık ki her zaman etkili olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim, bu kurul 1950'lerde dönemin başbakanı Adnan Menderes'in İstanbul'daki imar operasyonlarında çeşitli arkeolojik ve tarihi eserlerin tahribatı gündeme geldiğinde hiç etkili olamayacaktır. 1950'lerde Türkiye'de kültür mirasının korunmasıyla ilgili anlayış ve uygulamalarda yeni bir dinamikten söz edilebilir. Bu bir anlamda Avrupa etkisidir. 1954 Avrupa Kültürel Anlaşması 1. Madde'de belirtilen "Herkesin kendi kültürel mirasını koruyarak ortak Avrupa kültür mirasına katkıda bulunması" anlayışı bu konuda Avrupa Konseyi üyesi ülkelere kültür mirasının korunması alanında göz ardı edemeyecekleri bir sorumluluk yükler. Kültürel miras anlayışının gelişimi ve uygulamalarında 1940'lar ve 1950'lerde yaşanan görece durgunluğun ardından 1960'larda planlama ve hemen her ölçekte mekan organizasyonu alanında yaşanan Rönesans'ın aynı yoğunlukta olmasa da taşınmaz kültür mirası alanına da yansıtıldığı söylenebilir. Planlı kalkınma dönemiyle birlikte bölge müzelerinin yaygınlaşması, koruma alanında daha sistematik bir yaklaşım ve arkeolojik araştırma ve kazılarda belirgin bir artışa neden olacaktır. 1961 Anayasası'nın 50. Maddesi ile Devlet, tarih ve kültür değeri olan eser ve anıtları koruma yükümlülüğünü üstlenir. Bu madde, bir yönüyle Menderes'in 1950'lerdeki imar operasyonlarının tarihi ve kültürel miras değerlerine karşı özensiz ve hoyrat tutumuna bir tepkidir. Ancak, böyle olsa bile 1961 Anayasası kültür mirası anlayışında da adeta bir kuantum sıçraması gerçekleştirecektir. 1964 Venedik Tüzüğü'nün 1967'de TBMM'de onaylanması şüphesiz evrensel kültür mirası ve

koruma anlayışının kabulü ve Türkiye’de akademik, mesleki ve idari çevrelerde benimsenmesi açısından önemli bir dönüm noktasıdır.¹ 1960’lı yıllardaki Çukurova Bölge Planı (1965-67), Güneydoğu Anadolu Koruma Projesi (*Halet Çambel arkeolog olarak bu çalışmada yer alacaktır*) ve 1968’den itibaren ODTÜ’nün Keban Barajı Kurtarma Kazıları gibi çeşitli bölgesel etüd ve planlama çalışmasında kültürel mirasın korunması da gündeme gelecektir. Böylece özellikle arkeolojik çalışmalar ve mirasa ilişkin 1940’lardan sonraki durağan dönem (*Doğan 2014, 37*) yerini özellikle 1. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın “Toplum Kalkınması” anlayışı çerçevesinde kalkınmayı ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutlarıyla bir bütün ve korumayı da kalkınmanın bir parçası olarak gören daha kapsamlı yeni bir kültür mirası anlayışına bırakacaktır. 1960’lar ve sonrasını kültürel mirasa ilişkin anlayış ve uygulamaların hemen her alanında yeni bir gelişme ve yaygınlaşma dönemi olarak görmek gerekir.² 1960’larda kültür mirası alanında dünyada yaşanan gelişmelerin Türkiye’de de özellikle ve öncelikle akademik çevrelerde yankı bulduğu ve giderek 1973’de 1710 sayılı Eski Eserler Kanunu ile kapsamlı kültür mirası ve doğrudan aktif müdahaleden çok yapılabileceklerin sınırlarını çizen pasif bir koruma anlayışını (*Bademli 2006*) benimseyen mevzuat ve uygulamaların öncülü olarak altyapısının hazırlandığı söylenebilir. 1975 Avrupa Konseyi Mimari Miras Yılı ise, Türkiye’nin bu tarihe kadar kültürel mirasın korunması alanında eser ve tek yapı ölçeğinin dışında kalan cılız uygulama birikimini gözden geçirmesine ve özellikle sivil toplum alanında yeni bir inisiyatif ve ivmelenmeye yol açacaktır.³ Bu etkinin de bir sonucu olarak 1983’de halen yürürlükte olan 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile “Kültür Varlığı” kavramı ve anlayışı benimsenecektir. Bu gelişmeler akademik ve mesleki çevreler ile kamu idaresinde oldukça ortak ve paylaşılan bir kültür mirası ve koruma anlayışı üzerinde fikir birliğini ve bu anlayışın yaygınlaşmasını göstermesi açısından da önemlidir.

Sonsöz

Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılda Batı’da gelişmeye başlayan arkeoloji ve müzecilik etkisiyle ortaya çıkan kültürel miras ve koruma kavramının Batı örneklerinden farklı olarak bu faaliyetleri destekleyecek ve besleyecek toplumda yaygın kabule sahip bir tarih anlayışından yoksun kalmış olduğu görülür. Toplumun geneline mal olmamış ve yeterince anlaşılammış tarih ve kültür mirası anlayışı nihayetinde bu alandaki girişimlerin de seçkin bir aydın-yönetici kesimle sınırlı kalmasına neden olmuştur. Şüphesiz Osman Hamdi ve Halil Bey’lerin kültür mirası ve korunmasına yönelik ilk yasal düzenlemeleri, arkeoloji, tarih, müzecilik ve bunların yayınına yönelik, dönemlerinin genel anlayışını ve imkanlarını aşan öncü çabaları kendi zamanlarında yeterli etki yaratamamış olsa bile Cumhuriyet’e nitelikli bir miras bırakmışlardır.

Montesquieu’nün canlı ya da cansız tüm varoluş biçimlerinin mutlaka davranış ve eylemlerine hakim olan yasalar ilkesiyle uyumlu şekilde Osmanlı dönemindeki kültür mirasının korunmasına yönelik ilk nizamnamelerin kapsam olarak bugüne göre sınırlı kalsa da korumacılığın temel kaygı ve amaçlarını oldukça doğru tespit ederek kalıcı nitelikte önlemler getirmiş olması kimi değişikliklerle Cumhuriyet döneminde de kalıcı olmalarını ya da kendilerinden sonraki düzenlemeleri etkilemelerini sağlamıştır. Kültür mirası ve korunması alanındaki yasal düzenlemelerin uzun solukluluğu şüphesiz Türkiye’ye özgü bir durum değildir. Örneğin, 40.000’i aşkın tescilli yapının bulunduğu Fransa’da 1913 Tarihi Anıtlar Kanunu bugün hala yürürlükte olup, kültür mirasının korunması alanında da temel belge niteliğindedir (*Pickard 2001, 93*).

Erken Cumhuriyet Dönemi’nde kültür ve korumacılığın, modern, çağdaş bir toplum ve devlet olmanın vazgeçilmez ön koşullarından biri olarak görüldüğü açıktır. Şüphesiz bu yaklaşımın ulus inşa süreciyle de yakın ilişkisinden söz edilebilir. Koruma ve gelişme ikilemi Osmanlı’da olduğu gibi Erken Cumhuriyet Dönemi’nde de varlığı-

- ¹ *Venedik Tüzüğü’nün uygulayıcısı ve koruyucusu olarak 1965’de kurulan ICOMOS (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) Türkiye Milli Komitesi de 1974’de faaliyete geçecektir.*
- ² Özellikle 1970’lerden sonra bir dizi süreli yayın faaliyetinin Türkiye’de kültür mirası bilinci ve koruma anlayışının daha popülerleşerek yaygınlaşmasında önemli katkılarına unutmamak gerekir. Bu çerçevede Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleten dergisi, Arbank Türkiye Dergisi (1970-), Shell İlgî Dergisi (1970-), Yapı ve Kredi Sanat Dünyamız dergisi (1974-), Arkeoloji ve Sanat dergisi (1978-), Kültür Bakanlığı Kazi sonuçları toplantıları (1979-), TAV Projesi (1993-), National Geographic Türkiye dergisi (2001-), Atlas Dergisi (2002-), Aktüel Arkeoloji dergisi (2007-) gibi yayın ve faaliyetleri özellikle belirtmek gerekir.
- ³ Türkiye’de 1970’lerden sonra kurulan ve ilgi ve çalışma alanları kültür mirasının korunması alanında yoğunlaşan çeşitli sivil toplum ve sivil inisiyatif kuruluşları arasında Türkiye Tarihi Eserleri Koruma Derneği, Tarihi Kentler Birliği, Çevgön, TAÇ Vakfı, Çekül, TMMOB Mimarlar Odası, TMMOB Şehir Plancıları Odası, Yerel Gündem 21 özellikle belirtilmelidir.

nı sürdürecektir. Ancak bu dönemde iktisadi kalkınmayı kültürel kalkınmayla birlikte ele alan dengeli yaklaşım ve oluşturulmaya çalışılan çağdaş tarih anlayışı, kültür mirası ve taşınmaz kültür varlıklarının korunmasında kapsam ve yöntem olarak şüphesiz günümüze göre daha sınırlı kalsa da güçlü başlangıçlar ve önemli birikimler sağlayacaktır.

Kültür mirasının korunmasının öncelikle bir tarih bilgisi ve kültür mirası tanımı gerektirdiği açıktır. Cumhuriyet döneminde özellikle Halkevleri'nin yerel düzeyde Anadolu'nun tüm tarihi geçmişini ve birikimini içine alan kapsayıcı bir tarih anlayışının geliştirilmesi ve yerleştirilmesinde, tarih ve kültür mirası anlayışı ve farkındalığının oluşturulmasında kritik önemde bir görev üstlendikleri görülür. Bu dönemin bir yandan ulus devlet inşası ve milli kültür çabalarıyla eş zamanlı olarak Anadolu'nun tüm geçmiş kültür ve tarih mirasını sahiplenen, kapsayıcı evrensel bir tarih ve kültür mirası anlayışının benimsenmesi dikkat çekicidir. Günümüzde Venedik Tüzüğü, UNESCO, ICOMOS, Avrupa Birliği, Avrupa Mimari Miras Yılı, Avrupa Kentsel Rönesans Yılı, UNESCO Dünya Kültür Mirası Listesi, gibi uluslararası kuruluş ve antlaşmaların oluşturdukları ve destekledikleri, uluslararası bir standart haline gelmiş olan evrensel kültür anlayışı olağan görülebilir. Öte yandan, sadece Osmanlı dönemi değil, aynı sıralarda örneğin Avrupa'da Nazi Almanyası, Faşist İtalya, İspanya, Sovyetler Birliği ve Macaristan, Romanya, Bulgaristan gibi Orta Avrupa ve Balkan ülkelerindeki otoriter rejimlerin seçmeci kültür anlayışıyla kıyaslandığında şüphesiz bu tutumun tarih ve kültür mirası anlayışında ileri doğru ne kadar önemli bir farklılaşma ve geçmişe göre ne büyük bir sıçrama olduğu daha iyi görülür.

Ancak, diğer bir yönüyle, bu dönemde Türk Tarih Kurumu, Halkevleri gibi kurumların kültür mirası anlayışını yerleştirebilme ve koruma konusundaki çabalarının yerli mimar ve şehircilik çevrelerinde arkeolojik eserler ve anıtsal yapılar dışındaki fazlaca ilgi göremediği ve bütünüyle

benimsenmemiş olduğu da söylenebilir. Bununla birlikte kültür mirası anlayışının Türkiye'de mevcut haliyle hala korumada önemli bir sorun ve hatta kimi yönlerden bir engel oluşturduğunu da düşünmek çok yanlış olmayacaktır. Türkiye'de mesleki ve akademik çevrelerde genel olarak benimsendiği şekliyle kültür mirasının bir çok durumda kültür mirasının yaşı yani eskiliğiyle değerlendirildiği görülür. Bu durum Türkiye'de kültür mirası ve korumanın hala tam çözülememiş sorunlarından biridir. Akademik ve mesleki çevrelerde Anadolu'nun tüm geçmiş ve kültürlerini kapsayan evrensel bir tarih ve kültür mirası anlayışının büyük ölçüde benimsenmiş olduğu söylenebilirse de bu görünür fikir ve anlayış birliği oldukça yanıltıcıdır ve aslında daha başka yaklaşım farklılıklarının bir anlamda üzerini örtmektedir. Türkiye'de kültür mirasının korunması uygulamalarında çok ağırlıklı bir yeri olan Kültür Varlıkları Koruma Bölge Kurulları'nın benzer konularda çelişebilen kararları bunun en açık örneklerindedir. Türkiye'de özellikle koruma uygulamalarının bu konuda karar vericilerin bilgi, görgü ve anlayışları çerçevesinde subjektif kararlarla biçimlendiği söylenebilir.

Cumhuriyet'in ulusal değerlere dayanan çağdaş, kentli bir toplum yaratılması amacı kimi zaman toplum mühendisliği şeklinde de değerlendirilmektedir. Bir yönüyle yeni kurulmuş, çağdaşlaşma, gelişme, kalkınma ve çağdaş bir ulus ve toplum yaratma hedefindeki bir devlet için bu oldukça olağan bir durum olarak görülmelidir. Ulusal, çağdaş ve kentli bir toplumun yaratılması aynı zamanda varlıklı, kalkınmış bir ülke ile güçlü ve etkin bir devlet ve yönetim sisteminin de güvencesi olacaktır. Doğru bir tarih bilinci çağdaş bir toplumun vazgeçilmezlerinden biri olarak görülürken, kentlerin modernleştirilmesi ise, iktisadi kalkınma kadar çağdaş toplum hedefi için de vazgeçilmez araçlardan birisi olarak görülmektedir (Akbulut 2007). Böylece Erken Cumhuriyet Dönemi'nde tarih, kültür mirası, koruma ve mekansal planlamaya bakışın temelde bir "uygarlık" meselesi şeklinde algılanmış olduğunu belirtmek mümkündür●

Kaynakça

- Akbulut, M. R. 2017. İmge ya da İşlev: Türkiye'de Modern Kentin İnşası ve Erken Cumhuriyet Döneminde Kentin Dönüşümü. *Türkiye Kent Planlama Tarihi Yazıları*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi. s. 33-55.
- Akbulut, M. R. 1992. *Tanzimat'dan Cumhuriyet'e İstanbul ve Kadıköy: Tanzimat'dan Cumhuriyet'e İstanbul ve Kadıköy Örneklerinde Plan Dinamikleri ve Mekansal Dönüşümün İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Fen Bilimleri Enstitüsü. MSÜ.
- Akkaya, A. 2014. Yerel Tarih Çalışmaları. *Hafriyattan Hurufta. Türkiye'de Arkeoloji Literatürünün Gelişimi*. İstanbul: Alman Arkeoloji Enstitüsü. s. 4-21.
- Arıkan, Z. 1985. *Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Tarihçilik. Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt VI. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 1584-1594.
- Atasoy, S. 1984. Türkiye'de Müzecilik. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt VI, İstanbul: İletişim Yayınları. s. 1458-1474.
- Bademli, R. R. 2006. *Doğal, Tarihi ve Kültürel Değerlerin Korunması*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi.
- Çelik, Z. 1986. *The Remaking of Istanbul. Portrait of an Ottoman City in Nineteenth Century*. Washington: Washington University Press.
- De Montesquieu, C. 1989. *Montesquieu: The Spirit of the Laws*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dinçer, İ., Akın, O. 1994. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kapsamında Koruma Planı ve İdari Yapısı. içinde 2. *Kentsel Koruma Yenileme ve Uygulama Kolokyumu Bildiriler Kitabı*. İstanbul: MSÜ. s. 127-131.
- Distelrath, A. 2011. *Miras I, Yerleşim ve Yaşam Alanı Olarak Ören Yeri, Herakleia (Latmos) İçin Bir Koruma Konsepti*. İstanbul: Ege Yayınları, Alman Arkeoloji Enstitüsü.
- Doğan, İ. B. 2014. Türkiye'de Arkeoloji Literatürünün Kurumsal Gelişimi. *Hafriyattan Hurufta. Türkiye'de Arkeoloji Literatürünün Gelişimi*. İstanbul: Alman Arkeoloji Enstitüsü. s. 22-42.
- Eyice, S. 1985. Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu. *Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt VI. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 1596-1603.
- Kejanlı, D. T., Akın, C. T., Aysel Yılmaz, A. 2007. Türkiye'de Koruma Yasalarının Tarihsel Gelişimi Üzerine Bir İnceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(19). s. 179-196.
- Keleş, V. 2003. Modern Müzecilik ve Türk Müzeciliği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1-2). s. 1-16.
- Madran, E., Özgönül, N. 2005. *Kültürel ve Doğal Değerlerin Korunması*. TMMOB Mimarlar Odası.
- Madran, E., 1996. Cumhuriyetin İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi-1. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*. Cilt 16. No. 1-2. s. 59-97.
- Oelsner, G. 1945. Şehircilik. *Arkitekt*. No.3-4. 1945. s. 71-74.
- Ogan, A. 1947. Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü II. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleten*. s. 8-22.
- Ortaylı, İ. 1985. Tanzimat'da Vilayetlerde Eski Eser Taraması. *Tanzimat'dan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. Cilt VI. İstanbul: İletişim Yayınları. s. 1599-1601.
- Özdemir, M. Z. D. 2005. Türkiye'de Kültürel Mirasın Korunmasına Kısa Bir Bakış. *Planlama*, 31. s.20-25.
- Özkasım, H., Ögel, S. 2005. Türkiye'de Müzeciliğin Gelişimi. *İTÜ Dergisi/b Sosyal Bilimler*. Cilt:2, Sayı:1, Aralık 2005. s. 96-102.
- Pickard, R. 2001. *Policy and Law in Heritage Conservation* (Vol. 1). Taylor & Francis.
- Sayar, Z. 1945. Anıtlar ve Kurumlar. *Arkitekt*. No. 1-2. 1945 (157-158).
- Uçankuş, T. 2000. *Bir İnsanlık ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Urhan, V. 2007. Michel Foucault ve Bilgi/İktidar İlişkisinin Soykütüğü. *Kaygı: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*. Sayı: 9. s. 99-118.
- Wagner, M. 1936. İstanbul'un Seyrisefer Meselesi. *Arkitekt*. No.9. 1936. s. 252-256.